

Kulturhistorisk analys av Mariefreds borgargårdar

Bilaga till Stadsbyggnads- och kulturmiljöprogram för Strängnäs kommun

Strängnäs rapportserie 2012:

Medverkande

Beställare: Strängnäs kommun

Konsult: WSP Samhällsbyggnad, Landskap och Miljö

Uppdragsansvarig: Johanna Alton, landskapsantikvarie

Underkonsult: Eva-Lotta Erlingsson, bebyggelseantikvarie

Stockholms Byggnadsantikvarier AB

Foton: Eva- Lotta Erlingsson och Johanna Alton, om inte annat anges

Framsida: akvarell av Kerstin Ahlgren, Ahlgren Edblom Arkitekter

Kulturhistorisk analys av Mariefreds borgargårdar

Bilaga till Stadsbyggnads- och kulturmiljöprogram för Strängnäs kommun

Innehåll

Bakgrund	6
Inledning	6
Syfte och målsättning	6
Fördjupningar	7
Mariefreds borgargårdar	8
Mariefred historik i korthet	8
Utmärkande för stadens planläggning och topografi	8
Borgargårdens framväxt och historia	11
Borgargårdar i Mariefred	15
Byggnadernas funktion, organisation och placering på tomten, utmärkande drag och förändringar över tid	17
Värdering av borgargårdarna	20
Kulturhistoriska värden	20
Kulturhistoriskt skydd	20
Riktlinjer för bevarande av borgargårdarna	21
Källor och litteratur	24

Bakgrund

Inledning

Ett kulturmiljö- och stadsbyggnadsprogram har utarbetats för Strängnäs kommun. För att belysa vissa frågeställningar har fördjupande bilagor tagits fram inom några områden. Denna bilaga är en kulturhistorisk analys över borgargårdarnas utveckling i Mariefred.

Övriga bilagor omfattar följande områden:

Komplementbyggnader och inhägnader. Vad är en komplementbyggnad och hur har de gestaltats och använts. Typiska inhägnader inom villaområden.

Arkitektoniska kännetecken för äldre stadsbebyggelse i Strängnäs och Mariefred. Karakteristiska arkitektoniska drag i städernas småskaliga centrumbebyggelse.

Yngre villabebyggelse - Riktlinjer för bevarande. Belyser tidstypiska drag hos villabebyggelse från 1960-80-talen, vilka kvaliteter de har och hur de kan bevaras.

Syfte och målsättning

Bilagan om borgargårdarna vänder sig till fastighetsägare, boende och historieintresserade i Mariefred. Den berättar om utveckling, funktion och organisation inom miljön samt lämnar råd kring hur man kan ta tillvara de kulturhistoriska värdena.

Bilagan ska också fungera som underlag vid utformningen av framtida detaljplaner och vid bygglovhantering. Det juridiska skyddet för bevarande av Mariefreds stadskärna, med stadsplanen, tomtindelningen och borgargårdarnas bebyggelsestruktur, är idag otillfredsställande. De detaljplaner som finns för främst södra stadskärnan är daterade och lever inte upp till de ambitioner kommunen har för stadens bevarande och utveckling. De strider också mot intentionerna i riksintressebeskrivningen. Detaljplanerna i norra delen är yngre och rimmar i allmänhet bättre med riksintresset och kommunens ambitioner.

Målsättningen är att den agrara stadens mönster och indelning i borgargårdar upprätthålls. Gatornas slutna karaktär och den traditionella bebyggelsen bevaras. Bebyggelsens olika historiska

funktioner ska vara läsbara genom att den inbördes rangordningen avseende material, färgsättning och detaljer behålls även om byggnaderna byter funktion.

Fördjupningar

Mariefreds hembygdsförening har dokumenterat flera gårdars utveckling och också publicerat materialet i häften och i bokform. Materialet är mycket grundligt och bör användas vägledande i frågor där till exempel byggnaders ursprungliga funktion diskuteras.

En av Mariefreds välbevarade gatumiljöer

Mariefreds borgargårdar

Mariefred historik i korthet

Mariefreds uppkomst är starkt förknippad med borgen Gripsholm som började uppföras på 1370-talet. Arbeten på borgen knöt hantverkare till platsen och under början av 1500-talet byggdes ett Kartusianerkloster som också bör ha medfört en tillströmning av hantverkare och handlande. Borgen övergick till kronan under 1400-talet och Gustav Vasa lät uppföra en ny fästning som påbörjades 1537.

År 1605 utfärdade hertig Karl (Karl IX) stadsprivilegier för staden. Sedan tidigare hade mark skänkts till invånarna för att underlätta etableringen. Stadsbildningen växte långsamt och upprepade bränder under 1600-talet ödelade bebyggelsen. Den sista branden härjade i maj 1682. Under 1700-talet avstannade stadens utveckling fram till 1770-talet då Gustaf III började bevista Gripsholm. Tillsammans med sitt hov residerade han på Gripsholm i omgångar mellan 1773 och 1785. Det innebar ett uppsving och handelsmän och hantverkare flyttade åter hit. Staden hade hittills varit bebyggd med envåningshus som efter hand började ersättas med tvåvåningshus. Nuvarande Rådhuset uppfördes liksom de två kungshusen för hovfunktionärerna.

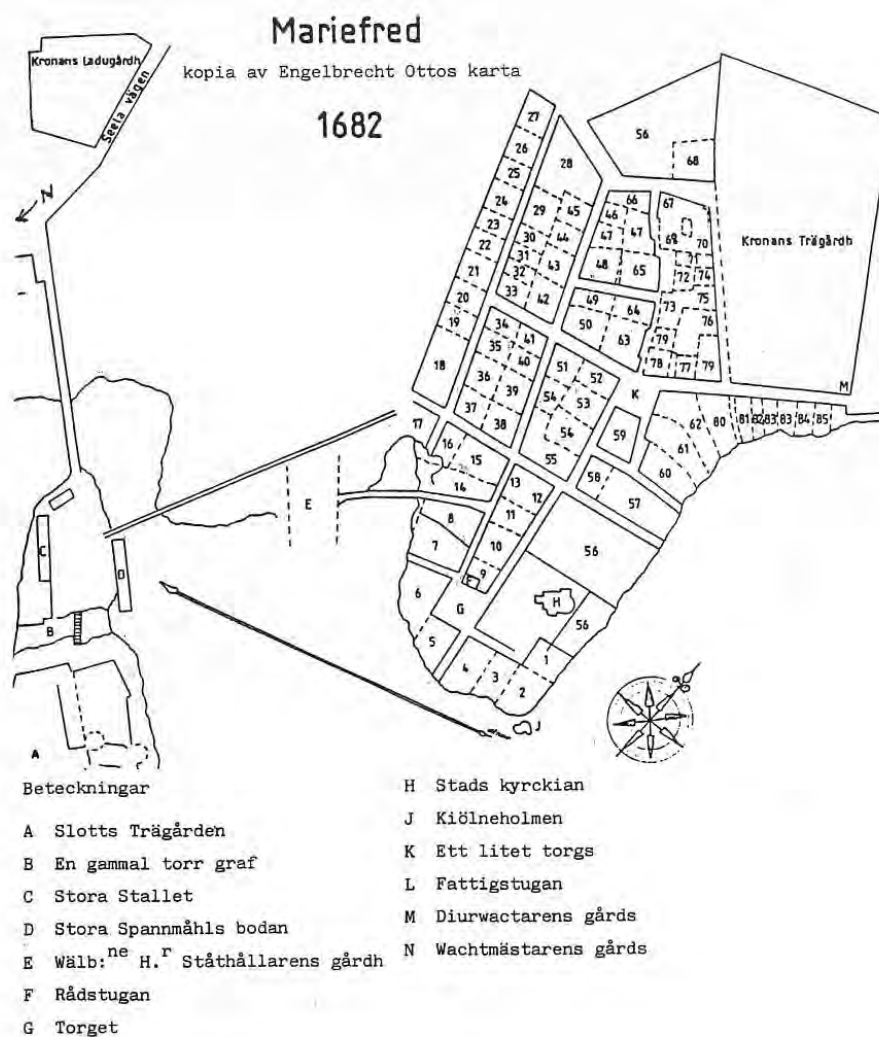
Efter Gustaf III:s död stod Gripsholm åter tomt och stadens handel och hantverk stagnerad och gick tillbaka. Mot slutet av 1800-talet tog handeln åter fart och staden utvecklades från agrar köpstad till en stad med handel och småindustrier. Under början av 1900-talet låg här till exempel en metallfabrik, pensel- och borstfabrik, glödlampsfabrik, plåtslageri och möbelsnickeri samt ett 30-tal affärer. Under 1900-talets slut har staden allt mer kommit att attrahera turister där Gripsholm och den småskaliga trähus bebyggelsen utgör de viktigaste besöksmålen.

Utmärkande för stadens planläggning och topografi

Den äldsta stadsplanen är en rutnätsplan från 1600-talet, anpassad efter terrängen. En stadskarta sannolikt upprättad efter branden 1682 av Engelbrecht Otto visar ungefär samma gatu- och tomtindelning som idag.

Staden läge på en udde i Mälaren gav en naturlig begränsning mot sydväst, söder och sydöst. På norra och östra sidan kringskars stadens marker av kronomark; åkrar, trögård, djurgård och humlegård. Åker och betesmarker låg vid Hedlandet och norr om staden, Norra Skogen. Inom den gamla stadskärnan finns stora höjdskillnader. Kyrkan från 1624 förlades till en höjd och i nordöstra delen av staden och i kvarteren Borgaren, Kungshusen och Båtsmannen, är marken kuperad med berg i dagern.

Mariefred stadsplan från 1682.

Källa: Gustafson Anna-Greta, Lundberg Gustav, Tre stadskvarter i Mariefred, 1990

På 1800-talets slut påbörjades en expansion mot norr och nordöst. Även på västra sidan skedde en viss expansion fram till Munkhagsgården. Under 1800-talet skiftades Mariefredsbornas stadsjordar. Jordbruksmarken fördelades på hus och tomter efter tomtetalet.

Ursprungligen gick tomterna ner till vattnet. Under 1800-talets mitt började stränderna fyllas ut och stensatta kajer anlades. Staden inordnades i ett nytt prydligare stadsideal och innanför kajerna planterades träd i rader. Under 1920- och 30-talen anlades Strandvägen och Gripsholmsvägen utmed kajerna och avgränsade staden mer definitivt från vattnet.

Generellt är tomterna utmed främst Långgatan, Storgatan och Djurgårdsgatan breda och nästan kvadratiska jämfört med utkanterna av staden. Tomterna har i regel endast en sida mot gatan, de möter varandra inne i kvarteret och har ingen bakgata. Undantaget det smala kvarteret Pedagogen.

Mariefred 1916.

Källa: Gustafson Anna-Greta, Lundberg Gustav, Tre stadskvarter i Mariefred, 1990

Staden sedd från Kärnbo kyrkoruin med kungsladugården och slottet till höger. Kopia efter tavla av Pehr Hilleström 1802. Källa: Mariefreds hembyggsförening.

Borgargårdens framväxt och historia

Borgare var ursprungligen personer med burskap, det vill säga som hade rätt att bedriva näringsverksamhet, hantverk och handel i staden som de var verksamma i. Ordet borgare kommer av det tyska ordet Bürger, ”borginvånare”. Den kvinnliga motsvarigheten till borgare är borgerska. Borgaren hade rätt att delta i stadens beslutande organ, som leddes av borgmästaren och stadsrådet, och dömas efter stadslagen. De förvaltade dessutom kyrkan, betalade förmögenhetsskatt och organiserade stadens brandskydd, nattvakt och försvar.

Huvuddelen av Sveriges städer före den industriella revolutionen var så kallade agrara köpstäder. Städerna har uppkommit spontant eller genom ett kungligt påbud. Här samlades handlande och mötte den lokala befolkningen för att erbjuda varor de inte själva kunde framställa och ta hand om det överskott de producerade.

De kallades för agrara köpstäder eftersom de allra flesta stadsborna var helt beroende av att också driva ett jordbruk med djurhållning för sin självförsörjning. En borgargård kan därför liknas vid en bondgård i staden vars ägare hade rätt att bedriva handel eller hantverk. Det var en mer eller mindre självförsörjande enhet som kombinerade sin stadsanknutna syssla/huvudsyssla, hantverk och/eller handel, med jordbruk. Jordbruket och kreaturshållningen var mycket betydelsefull för hushållets överlevnad. Det präglade också helt gårdens utseende, förutom bostad och utrymme för handel och hantverk hörde stall, fähus, logar och visthus för matförvaring till borgargården. Bostadshusen var ämnade för flera generationer, anställda och ofta även andra hyresgäster.

Stadsbornas kålgårdar, åkrar, ängar och betesmarker, det vill säga stadsjorden, sträckte sig långt utanför själva stadsporten. Den agrara köpstaden var vidsträckt i juridisk mening, stadsbebyggelsen var dock begränsad och påminde om en större by på landsbygden.

I bokverket Svensk stad som behandlar liv och stil i svenska städer under 1800-talet delas bebyggelsen i den agrara köpstaden upp i följande kategorier; handelsgårdar, hantverkargårdar, ämbetsmannagårdar och småfolkets miljöer. Utmärkande för en handlande var att den betjänade både stadens befolkning och den omkringliggande landsbygden. Hantverkaren betjänade främst stadens befolkning. Borgargårdens storlek, utformning och bebyggelse var funktionsstyrd. Om uppdelningen mellan olika kategorier var så strikt i Mariefred är okänt men de olika kategorierna säger ändå mycket om varför olika gårdar kan se olika ut.

Handelsgårdar

Till en början bedrevs mycket handel i tillfälliga stånd, bodar, från vagnar och kärror vid speciella marknadsdagar. Under 1830-talet permanentades handeln allt mer till handelsgårdar med bodar mot gatan som efter hand kunde hålla öppet varje dag. En handelsverksamhet kunde vara mer lukrativ än en hantverksrörelse men krävde ett större utestående kapital för t ex lagerhållning. En annan faktor som utmärkte handelsgården var att själva gården var parkeringsplats för de tillresta ekipagen från landsbygden som också skulle kunna stallas upp och utfodras, ibland fanns också övernattningsrum för långväga kunder. Det krävdes alltså större plats, fler byggnader, magasin för spannmål etc. Kapitalet bands i fast egendom och handelsvaror. På gården bodde också de anställda. Utrymmet för odling inom tomten var därför begränsat. Inom handelsgårdarna försvann jordbruksdriften tidigare än hos hantverkarna.

Kvarteret Snickaren vid Storgatan är en handelsgård som bland annat inrymt apotek. På gården ligger några före detta ekonomibyggnader som har byggts om till bostäder.

Pedagogen 8 och 10, två före detta uthusbyggnader som omvandlats till bostäder.

Hantverksgårdar

Hantverkarna var en heterogen skara, allt från snickare till skomakare och guldsmed. Verksamheterna krävde i vissa fall stort utrymme som ett garveri eller endast ett rum som hos skomakaren. Jordbruksrörelsen var betydelsefull för hushållet. I regel hade de ingen salubod för försäljning utan utförde främst uppdrag mot beställning. Yrket var strikt styrt av skråväsendets regleringar fram tills det avskaffades 1846. Hos en mästare fanns gesäller och lärlingar och dessa ingick i hushållet. En gård kunde ofta rymma flera olika hantverkarkategorier med sina enskilda verksamheter och verkstäder.

Dessa förutsättningar påverkade gårdarnas utformning som inte på samma sätt behövde vända sig mot gatan och locka kunder, bebyggelsen behövde heller inte vara så representativ. Verkstaden var viktig men den låg på gården och nåddes ofta via en körport från gatan. Hantverkarna erbjöd inte heller övernattningsplatser utan uppställning av dragdjur utan stallplatserna var endast för egna djur. Generellt kan man säga att hantverksgårdarna till ytan var mindre än handelsgårdarna men vissa verksamheter krävde större ytor och många hus av olika funktioner.

Ämbetsmannagård

Dessa miljöer var de mest representativa och krävde ett påkostat bostadshus och ofta en trädgård uppdelad i en del för nöje och en för nytta. Här krävdes inga lokaler för verkstäder eller handel men självhushållet innebar fähus, stall, logar och visthus.

Småfolkets miljö

En stor grupp av stadens invånare som bebodde de minsta husen och gårdarna. De kunde också hålla lite djur och hade tillgång till några uthus.

Båtsmansberget 14, ekonomibygnad som enligt uppgift innehållit en smedja.

Handelskapitalismens stad

Under 1800-talets gång sker stora förändringar inom landet vilket bland annat förändrar förutsättningarna för städerna och dess befolkning. Viktiga faktorer är utvecklingen inom jordbruket då driften blir effektivare och landet producerar ett större överskott. Antalet invånare ökar, kommunikationerna blir bättre, viktiga tekniska uppfinningar får genomslag och industrialiseringen av landet tar vid.

I den nya stadstyp som de agrara köpstäderna efter hand uppstår i präglas i högre grad av penningekonomi även om byteshandeln fortfarande var viktig. Landsortbornas överskott byttes in mot varor hos handlaren. Stora handelshus började dominera, de specialiserade sig mer och deras jordbruksrörelse avvecklades. Fortfarande krävdes ett stort antal anställda som skötte allt från handel och uppställning till hushåll.

För hantverkarna innebar skråväsendets avskaffande 1846, och den näringsfrihet som då inträdde, förändringar. Bland annat blev det tillåtet att bedriva hantverk även på landsbygden.

Köpmannen 1 från sedd från gården.

Ekonomibygnad på gården, Köpmannen 7

Systemet med lärpojkar och gesäller bestod dock och hantverkarna organiserade sig i hantverksföreningen för att upprätthålla hantverkarskunnandet. Inom vissa hantverk utvecklades små tillverkningsindustrier eller fabrikslöjdsföretag där man använde ångmaskiner och remdrift för att effektivisera tillverkningen. Bebyggelsen på hantverkargården kunde då kompletteras med en större byggnad för sin verkstad, ofta uppförda i tegel. Fortfarande krävdes bostäder för gesäller och lärpojkar och utrymmen för jordbruksrörelsen. Generellt behöll hantverkarna sin jordbruksrörelse längre än de handlande.

Borgargårdar i Mariefred

Här följer årtal och faktauppgifter som inte är statistiskt jämförbara men som ändå säger något om stadens och borgargårdarnas utveckling.

Antal gårdar/tomter

Årtal	Antal tomter inom området
1682	85 tomter
1823	91 tomter/gårdar
1997	91 tomter
2011	109 tomter

Befolkningen

Årtal	Antal mantalsskrivna	Kommentar
1761	261	
1782	477	ej hovfolket inräknade
1810	665	
1828	522	
1860	600	
2010	3795	

Hantverkare och handlande

Årtal	Antal handlande	Antal hantverkare	Antal fabrikörer
1682	ingen uppgift	94*	-
1780-talet	6	54	-
1818	i.u.	45 hantverkarverkstäder	-
1835	5	27	-
1850-tal	i.u.	i.u.	3

*antalet skall utläsas som antalet borgare i staden. Här räknades även handlande, rådmän, klockaren, gästgivaränka, slottsbyggmästare, uppborädsman m fl in.

Vilka hantverk bedrevs

Efter branden år 1682 finns dokument som berättar om vilka yrken som var representerade: Skomakare, skräddare, hattmakare, krukmakare, glasmästare, smed, guldsmed, kopparslagare, glasmäster, snickare, murare, skinnare, linvävare etc. Under 1800-talet märks främst krukmakare, möbelsnickare och garvare. I början av 1900-talet fanns flera kruk- och kakelugnsmakerier samt tre garverier.

Numreringar av tomter

Flera olika system för numrering av stadens tomter har förekommit. Efter branden 1682 numrerades tomterna från 1 till 85. På 1760-talet ändrades numreringen något då vissa styckningar gjorts men numreringen var ännu löpande. 1917 övergick man till kvartersnamn med numrering, den ordning som ännu används.

Kv Kungshusen 11 och 9 (f d 4 och 3) utgör de mest välbevarade borgargårdarna

Kv Kungshusen 11, gården med rökeribyggnad i tegel från tidigare charkuterirörelse.

Byggnadernas funktion, organisation och placering på tomten, utmärkande drag och förändringar över tid

Tomternas form

Generellt är tomterna utmed främst Långgatan, Storgatan och Djurgårdsgatan breda och nästan kvadratiska, jämfört med utkanterna av staden där de ofta har mer långsmala former. Tomterna har i regel endast en sida mot gatan, de möter varandra inne i kvarteret och har ingen bakgata. Undantaget är det smala kvarteret Pedagogen söder om Rådhusstorget.

Verksamheter och invånare

Det var vanligt att flera hantverk bedrevs samtidigt i samma gård. Hantverken verkar också ha skiftat mycket över tiden. I till exempel Bellmansgården, Borgmästaren 5, verkade under slutet 1700-talet snickare, skraddare, gördelmakare, hattmakare, sadelmakare, urmakare. Inte alla samtidigt men flera parallellt. Förutom hantverkarens familj, bodde anställda såsom gesäller, lärpojkar, pigor och drängar samt andra hyresgäster inom gården. Jämfört med i dag tycks gårdarna ha varit mycket tätbefolkade.

Under början av 1900-talet genomgick Bellmansgården en för tiden typisk utveckling genom att flera av de äldre byggnaderna ersätts med ett modernt tvåvåningshus av sten för en bagerirörelse.

Kv Kungshusen 11, gården med rökeribyggning i tegel från tidigare charkuterirörelse.

Den ljusa putsade byggnaden på gården uppfördes till en bagerirörelse 1900, kvarteret Borgmästaren 5.

Husens placering på tomten

Traditionellt placeras bostadshuset mot gatan och stall och verksamheter inne på gården. Borgargårdarnas bebyggelse och mellanliggande plank sluter gaturummet så att inga trädgårdar eller planteringar syns mot gatan. Byggnaderna orienteras oftast med långsidan mot gatan förutom vid gathörnen. Bebyggelsen inom en tomt ligger också i regel utmed tomtgränserna, sällan fritt inne på tomten, så att en gårdsplan bildas. Byggnaderna inne på tomterna ligger ofta rygg i rygg med en byggnad på granntomten. På de mest tätbebyggda tomterna bildas en gård omsluten av byggnader.

Kvarteret Garvaren målat i ljusa oljefärger.

Byggnadernas antal

Under Gustaf III:s tid rådde en befolkningstillväxt och byggboom i staden. Man byggde på envåningshusen med en våning och förmodligen tillkom nya byggnader. Antalet hus på varje tomt verkar ha ökat under 1800-talet för att minska mot århundradets slut.

I Callanderska gården, kv Sjömannen 1, låg ett färgeri. Norra delen av uthuslängan är uppförd av korsvirke.

Mot slutet av 1800-talet och början av 1900-talet byggdes större och mer funktionella byggnader på vissa gårdar för att rymma den småindustri som utvecklades. Hit hör t ex det bageri som uppfördes på Bellmansgården och tegelbyggnaden vid Rådhus-torget uppfört som bryggeri. Uthus som inte längre hade någon funktion såsom hantverkslokaler, vagnslider, bodar, stall revs efter hand. Den stadsplan från 1947 som fortfarande gäller i södra delar av staden, tillät inte heller att nya uthus uppfördes om de gamla revs.

Byggnadernas funktioner

På borgargårdarna rymdes förutom bostäder och handelsbodas, visthus för matförvaring, hantverkarens skiftande antal verkstäder, handlandes lager, stall, ladugård, lada, vagnslider, hemlig-

hus. Bostadshus förlades mot gatan men ytterligare bostadshus kunde ligga inne på gården och i hantverksverkstäderna inrymdes sängplats för gesäller och lärpojkar. Handelsgårdarnas salubod förlades till bostadshusets bottenvåning mot gatan. Hus med olika användningsområden kunde vara sammanbyggda och olika funktioner rymdes ofta i samma byggnad. Sedan tidigt 1900-tal har vissa stall och hantverkarlokaler efter hand byggts om till bostäder.

Ett exempel från Bellmansgården på antal byggnader och innehåll

Årtal	Antal hus försäkrade	Kommentar
1830	3 hus	1 bostadshus, 2 bryggghus har använts som bostad, 3 källarbod
1857	7 hus	1 bostadshus, 2 bryggghus har använts som bostad, 3 källarbod, 4 visthusbod, 5 uthus, 6 hemlighus, 7 stolplider
1868	7 hus	1 bostadshus, 2 nybyggt bostadshus sammanbyggt med 1, 3 källarbod, 4 visthusbod, 5 uthus, 6 och 7 ersatta med nya hus
1900	3 hus	1 består av 1 och 2 ovan nu sammanbyggda, 2 nybyggt stenhus för bageri, 3 vedbod
1929	3 hus	Som ovan
2011	3 hus	1 bostadshus som ovan, 2 stenhus före detta bageri, 3 uthus från 1970-talet som liknar ett timrat bostadshus

Byggnaders konstruktion, material, utformning

Stadens byggnader utgjordes på 1600-talet av envåningshus. På slutet av 1700-talet börjar tvåvåningshus att uppföras och under 1800-talet blir tvåvåningshus allt vanligare. I bilagan Arkitektoniska kännetecken för äldre stadsbebyggelse i Strängnäs och Mariefred beskrivs det traditionella byggnadsskicket mer utförligt, men här följer några generella drag. Grunderna var stengrunder och för att möta nivåskillnader är de ofta väl synliga och blir därmed karaktäristiska för gaturummet. Huvuddelen av byggnaderna som uppfördes under 1700- och 1800-talen är av timmer. Korsvirkeskonstruktioner med tegelfyllningar förekommer också i till exempel smedjor och bodar eller som mellanväggar i andra byggnader. Stolpverk förekommer i enklare byggnader, skjul, vagnslider. Taken är sadeltak, ibland valmade eller brutna, täckta med tegel. Volymerna är relativt små och flera sammanhängande mindre huskroppar, snarare än få stora, är karaktäristiskt.

Fram till 1800-talet slut var övervägande delen av alla typer av bebyggelse panelad och rödfärgade. Vid denna tid blev det vanligare att måla bostadshusen i ljusa linoljefärger eller revetera dem, d v s putsa och måla dem med kalkfärg, också då i ljusa kulörer.

Reveterad byggnad vid Kungshustorget, kv Krukmakaren 6. Den lägsta delen från 1700-talet, den högre från 1890-talet.

Värdering av borgargårdarna

Kulturhistoriska värden

Stadsplanen från 1600-talet

Gatunät, kvarters- och tomtindelning är i stort sett den samma sedan 1600-talet och tillsammans med borgargårdarnas bebyggelse utgör de en historiskt intressant helhetsmiljö.

Mönstret i den agrara köpstaden

I Mariefreds stadskärna kan man ännu utläsa bebyggelsemönstret i den stadstyp, agrar köpstad, som var helt dominerande i vårt land fram till industrialiseringen i slutet av 1800-talet. Denna stadstyp har efter hand raderats ut i många andra städer med samma ursprung.

Borgargårdens bebyggelse

Borgargårdarna är fortfarande en dominerande bebyggelse i staden. Bland de enskilda byggnaderna finns hus från 1700-talet, eventuellt ännu äldre, och framåt representerad. Det är byggnadshistoriskt intressant då de är exempel på ålderdomlig och traditionell byggnadsteknik, material och utformning.

Kulturhistoriskt skydd

Riksintresse Gripsholm-Mariefred [K:D 21]

Motivering: Slottsmiljö och stadsmiljö, som tydligt avspeglar ett kungligt slotts dominans över sitt tjänstesamhälle, präglad framför allt av 1500-talet och det tidiga 1600-talet men också av den uppblomstring som skedde under Gustav III:s tid samt till följd av ångbåtstrafiken vid 1800-talets slut.

Uttryck för riksintresset: Gripsholms slott med delar från 1300-talet, men huvudsakligen tillkommet under Gustav Vasas och hans söners tid från 1530-talet. Den obebyggda marken väster om staden, det så kallade Munkhagsgården, som visar den agrara stadens gräns mot slottets kungsladugård. Mariefreds oregelbundna rutnätsplan samt kyrka från början av 1600-talet. Välbevarad trästadsbebyggelse från 1700- och 1800-talen med bland annat byggnader och anläggningar från Gustav III:s tid och 1800-talets slut.

Detaljplaner

I främst norra halvan av staden finns detaljplaner med skyddsbestämmelser. I södra delen gäller ännu stadsplanen från 1947 där inga skyddsbestämmelser finns inlagda.

Byggnadsminnen

Ingen borgargård har byggnadsminnesförklarats.

Riktlinjer för bevarande av borgargårdarna

Utmärkande för borgargården är som på bilden den slutna gården med bostadshus ut mot huvudgatan. Bostadshuset är en eller två våningar höga med panelklädda väggar. Panelen är oftast målad med en ljus oljefärg framtagen på traditionella pigment. Det förekommer också rödfärgade bostadshus framför allt på de enklare eller mer ålderdomliga gårdarna. Boningshusen kan också vara putsade och ljus avfärgade. Bostadshuset har ofta lite mer detaljerad utformning på foder, fönster, knutlådor utformade med bas och kapital och andra detaljer.

Utmärkande för ekonomibyggnader är rödfärgade timmerväggar eller timmer med locklistpanel, enklare detaljer, tjärade portar och dörrar. De har ofta färre och/eller mindre fönster och ofta inga fönster alls mot gatan. Verandor och skärmtak saknas.

Illustration: Karin Ahlgren

En av Mariefreds välbevarade gatumiljöer

Förslag till regleringar i nya detaljplaner, Plan- och bygglagens möjligheter

- Nuvarande bebyggelse bör bevaras och nya detaljplaner förses med rivningsförbud. Angivna byggnadshöjder och volymer anpassas efter befintliga byggnader.
- I nya detaljplaner bör den generella prickmarkeringen som även ligger över uthusen inne på gårdarna tas bort. Om ett uthus av någon anledning måste tas bort så ska det inte strida mot planen att återuppföra en byggnad. Höga krav på storlek, material och utformning ställs i så fall på den nyuppförda byggnaden.
- Bygglovplikt införs för friggebodar enligt PBL kap 8 första stycket 2a.
- Vid ombyggnad ska de möjligheter som Plan- och bygglagen ger till antikvairiskt sakkunnig kontroll användas. Till exempel inför tekniskt samråd begära antikvarisk förundersökning/inventering av kulturhistoriska värden. I kontrollplanen införa hur kraven på varsamhet ska uppfyllas samt begära sakkunnig kontroll av certifierad särskilt sakkunnig.

Gatunät, kvarter och tomter

- Gatunät och kvartersindelningen får inte ändras.
- Nuvarande tomtindelning behålls och sammanslagningar eller styckningar får inte utföras om det inte historiskt kan beläggas att de har haft en annan indelning förut. Problemet med att stycka tomter uppstår till exempel om det finns två bostadshus på samma tomt och det finns önskemål om försäljning av ett av dem.

Inom befintlig bebyggelse

- Staden utmärks av en sluten karaktär mot gatan. Oljefärgade panelade väggar eller rödfärgade timmerväggar i varierande höjd, plank, tjärade portar. Där inte bebyggelsen ligger i gatulivet så bör tomten inhägnas av plank, höga tätta spjälstaket eller häckar i stadens utkant.
- Mångfalden av bebyggelse, bostadshus och uthus bevaras. En byggnads historiska funktion ska vara styrande vid yttre ändringar och färgsättningar. I vissa fall har borgargården splittrats genom styckningar så att bostadshus, verkstad och stall hamnat på olika tomter. Även om samtliga byggnader till exempel används som bostäder ska de vara utläsbara som olika byggnadstyper.
- Byggnadernas historiska funktioner avspeglas i byggnads-sättet, placering, utformning, färgsättning med mera. Rangordningen inom bebyggelsen bevaras. I bilagan Arkitektoniska kännetecken för äldre stadsbebyggelse i Strängnäs och Mariefred beskrivs särskiljande drag mellan

bostadshus och ekonomibyggnader mer utförligt, se också nedan.

- Byggnader med olika funktioner på samma tomt kan vara sammanbyggda. Det innebär inte att de behöver ha ett likartat utseende utan kan variera i höjd och utformning av tak t ex. Bebyggelsen är ofta uppförd och utbytt efter hand och under knappa omständigheter. Byggnadens funktion har varit styrande för storlek och utformning. Variationen mellan olika hus bevaras.
- Gårdar belagda med fältsten bör underhållas och kompletteras. Trädgårdar och träd inne på gårdarna bevaras.

Ny bebyggelse

Kompletteringar av främst uthus som bostadskomplement kan förekomma på tomter där det sedan tidigare legat uthusbyggnader.

Om nya bostadshus uppförs förläggs de i liv med gatan. Nya ekonomibyggnader förläggs utmed tomtgränsen inne på gårdarna så att en öppen gård behålls.

- I en känslig och välbevarad miljö som Mariefred bör all ny bebyggelse, bostadshus och komplementbyggnader, anpassas efter den befintliga. Traditionella material och metoder används. Proportioner, storlek, byggnadsdetaljer och färgsättningen skall anpassas efter byggnadens funktion och placering inom borgargården/tomten. Utformning är mycket viktig, se vidare i Arkitektoniska kännetecken för äldre stadsbebyggelse i Strängnäs och Mariefred bostadshus och ekonomibyggnader mer utförligt, se också nedan.
- Byggnader med olika funktioner på samma tomt kan vara sammanbyggda. Det innebär inte att de behöver ha ett likartat utseende utan kan variera i höjd och utformning av tak t ex. Bebyggelsen är ofta uppförd och utbytt efter hand och under knappa omständigheter. Byggnadens funktion har varit styrande för storlek och utformning. Variationen mellan olika hus bevaras.
- Gårdar belagda med fältsten bör underhållas och kompletteras. Trädgårdar och träd inne på gårdarna bevaras.

Ny bebyggelse

Kompletteringar av främst uthus som bostadskomplement kan förekomma på tomter där det sedan tidigare legat uthusbyggnader.

Om nya bostadshus uppförs förläggs de i liv med gatan. Nya ekonomibyggnader förläggs utmed tomtgränsen inne på gårdarna så att en öppen gård behålls.

I en känslig och välbevarad miljö som Mariefred bör all ny bebyggelse, bostadshus och komplementbyggnader, anpassas

efter den befintliga. Traditionella material och metoder används. Proportioner, storlek, byggnadsdetaljer och färgsättningen skall anpassas efter byggnadens funktion och placering inom borgargården/tomten. Utformning är mycket viktig, se vidare i Arkitektoniska kännetecken för äldre stadsbebyggelse i Strängnäs och Mariefred.

Källor och litteratur

Erixon Sigurd, Svensk byggnadskultur

Gustafson Anna-Greta, Lundberg Gustav, Fyra stads kvarter i Mariefred, Borgmästaren, Fabrikören, Kantorn, Baderskan, 1997

Gustafson Anna-Greta, Lundberg Gustav, Tre stads kvarter i Mariefred, Munken, Garvaren,

Gustafson Anna-Greta, Lundberg Gustav, Kvarteret Krukmakaren

Granberg, Jan, Grassagården, 1976

Mariefreds hembygdsförening, Kvarteret Köpmannen i Mariefred

Paulsson, Greger, Svensk stad, Del 1

Rentzog Sven, Stad i Trä

Wikipedia, uppslagsord Borgare och Rote

Intervjuer

Lennart Schweitz, Mariefreds hembygdsförening

STRÄNGNÄS KOMMUN

Utvecklings- och samhällsbyggnadskontoret

Nygatan 10
645 80 Strängnäs
www.strangnas.se